

Тема 2. УКРАЇНСЬКИЙ ФОЛЬКЛОР І ДАВНЯ УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА – ПЕРЕДТЕЧІ ЗАРОДЖЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ ДЛЯ ДИТЯЧОГО СПРИЙНЯТТЯ

План

1. Зародження української літератури для дітей : теоретичний аспект.
2. Поняття про дитячий фольклор.
3. Жанри дитячого фольклору.
4. Твори давньої української літератури в дитячому читанні.
5. Роль Г. Сковороди у розвитку дитячого читання.

Нині серед науковців немає єдиної точки зору щодо зародження й початків розвитку української літератури для дітей. Говорити про цей сегмент в історії української літератури ми можемо, зважаючи на етапи розвитку української літератури загалом. Очевидно, якщо існувала українська література для дорослих, то були й твори для дитячого читання. Те, що зовсім мало згадок про них, зумовлено тривалим перебуванням української літератури для дітей на маргінесах літературознавчої теорії. Але не можна заперечувати текстів для юних читачів в найдавніші періоди розвитку української літератури. Дізнатися про них ми можемо лише з друкованих джерел, яких, на жаль, збереглося небагато. В. Оліфіренко зазначає, що «у давні часи існувало кілька спеціальних хрестоматій для навчання: "Златоструй", "Златоуст", "Маргарит" та ін.» [7, с. 9]. У складі цих хрестоматій були й тексти для читання – переважно релігійного й моралізаторського змісту.

Аналізуючи джерела зародження світової дитячої літератури, О. Рудич зазначає: «Першими творами, складеними для дітей можна вважати казки, народні перекази, епічні твори. У такий спосіб люди кодували знання про систему виникнення та існування космосу, сонячної системи, людської цивілізації. Головний герой, як правило, був уособленням не лише певного роду, але й системи філософських поглядів, властивій даному соціуму (Рама

– у індусів, Беовульф – у давніх кельтів; Іван – у слов'ян; Гільгамеш – у вавілонян і т. п.). Такі твори передавалися від покоління до покоління, не занотовувалися та були однаково цікавими для дорослих і для дітей, адже уособлювали в собі єдине існуюче джерело найбільш повної інформації про навколишній світ (історичний, політичний та соціокультурний аспекти його функціонування) [8, с. 152].

Л. Кіліченко вважає предтечею виникнення дитячої літератури фольклорні твори. Т. Качак говорить про передісторію української літератури для дітей. «Її репрезентують дитячий фольклор, пам'ятки давньої літератури у дитячому читанні» [2, с. 16].

Можемо припустити, що писемна й усна українська література для дітей існували довгий час паралельно. І тільки з виникненням шкільного навчання з'явилися перші адаптовані тексти для дитячого читання у складі так званих «Азбуковників», спочатку рукописних, а згодом і друкованих. «Перші школи в Київській Русі застосовували у навчанні рукописні книжки-збірники, умовно названі пізніше «Ізборниками Святослава», укладені у 1073 і 1076 рр. книжником Іоанном (Грішним) на основі збірників, виготовлених для болгарського царя Симеона» [7, с. 9].

Тому доцільно розглядати і фольклорні, і авторські, адаптовані для дитячого читання, тексти як джерела української літератури для дітей.

Т. Качак дає таке визначення дитячого фольклору: «сегмент усної народної творчості, багатожанрова система, яку утворюють прозові, речитативні, пісенні та ігрові твори, написані дітьми або дорослими для дітей» [2, с. 27].

У посібнику В. Кизилової дитячий фольклор розглядається як «широка, специфічна, багатоскладова галузь вербальної народної творчості, що включає в себе класичний дитячий фольклор та фольклор дітей дошкільного і шкільного віку в його усних та письмових формах.

Сучасне колективне дитяче середовище актуалізувало жанри «міфічної» традиції («страшні історії», пародійні тексти, «замовляння»,

«ворожіння», оповідання-«викликання», ігри в країну-мрію). Шкільне оточення протягом багатьох десятиліть формує жанри, що побутували і побутують в письмовій формі (дівочі альбоми, рукописні оповідання, текстографічні загадки, поезія «жаху», термінологічні парасловники), що характеризуються наявністю варіантів та стереотипів, прийомами використання усталеного запасу словесних блоків та формул» [5, с. 15].

Довгий час фольклорні твори для дітей побутували в уснопоетичній традиції, а записувати їх почали лише на початку XIX ст. На думку більшості вчених, першим надрукованим фольклорним твором була колискова пісня «Ой ходить сон коло вікон» в альманасі «Русалка Дністровая» (1837).

У XIX ст. записи дитячого фольклору були вміщені у «Трудах етнографическо-статистической экспедиции в Западно-Русский край» (1872-1878) за редакцією Павла Чубинського, а також у збірці, упорядкованій Лесею Українкою й К. Квіткою «Дитячі гри, пісні й казки з Ковельщини, Лущини та Звягельщини на Волині» (1903).

Літературознавці відзначають недосконалість класифікацій дитячого фольклору, які існують у різних наукових працях. Одна з причин цього, як вважає Л. Кіліченко, - неможливість визначити походження цих творів.

Узагальнивши дослідження провідних учених у галузі фольклористики, Т. Качак зазначає: «Жанрову систему дитячого фольклору утворюють колискові пісні, забавлянки (пестушки, казочки-небилиці); жанри, які перейшли в дитячий фольклор із загальної народної творчості (заклички, дитячі колядки та щедрівки, ігри, казки); жанри, що виникли в дитячому середовищі, дитяча пареміологія (лічилки, прозивалки, мирилки, страшилки, примовки, скоромовки, загадки) [2, с. 28].

До найдавніших жанрів дитячого фольклору відносять твори, за допомогою яких утішали, пестили й колисали дитину – утішки, пестушки й колискові пісні. Усі вони переважно коротенькі й виконуються дорослими членами родини для дитини. Мета колискових – заколисування дитини; забавлянки, як правило, супроводжують гру чи фізичні вправи з дитиною.

І колискові, і забавлянки мають різновиди, пов'язані з їхнім функціональним призначенням.

Серед календарно-обрядової народної дитячої творчості виділяються твори, які діти виконують, беручи участь у різноманітних звичаях та обрядах. Найбільш поширеними є весняні – веснянки, гаївки та зимові – дитячі колядки та щедрівки. Ця обрядова поезія, яку виконують діти, тематично повторює пісні, виконувані дорослими. Її своєрідність – у образній системі та спрощеному символізмі, адаптованому для дитячого розуміння. У весняній дитячій календарній обрядовості переважають пісні, пов'язані з імітаційними іграми («Подояночка», «Жук», «Перепілка»), бо діти сприймають світ не тільки через словесну дію, але й через імітацію рухової активності.

Пісні зимового циклу (колядки та щедрівки) також мають свої варіанти дитячого виконання, адаптованого для віку дітей. Дитячі колядки, на відміну від дорослих, маючи християнську основу про народження Христа, більше тяжіють до розповіді про цю подію, аніж до ушлявлення господаря дому, в якому виконуються.

Із зародженням дитячої літератури у коло підліткового читання ввійшли поетичні твори, які мали виховувати юне покоління, оскільки її провідною функцією вважали дидактичну.

Хоча творчість Г. Сковороди Т. Качак відносить до передісторії української дитячої літератури, В. Костюченко вважає його першим в українській літературі письменником, який писав спеціально для дітей. Розвиваючи цю думку, зауважимо що саме його поетичні твори і є початком української поезії для підлітків-школярів. На користь нашої думки – дослідження життєвого шляху видатного філософа, який більшу частину свого життя присвятив навчанню молодого покоління і в навчальних закладах Київщини й Харківщини, й у приватних заняттях із дітьми заможних можновладців і поміщиків.

Очевидно, що поетичні твори Г. Сковороди були засобом виховання найкращих чеснот: свободи («De libertate»), оптимізму («Все лице морщиш,

сумний завсїгди ти...»), душевної чистоти й людської простоти («Ось вона, молодість року! Природи лице оновилося...») тощо. А поетична збірка мандрівного філософа «Сад божественних песен» – керівництво молодому поколінню до праведного життя. Ліричний герой Г. Сковороди має «серце, мов чистий криштал», для нього «маєток прежаданий – спокій, воленька свята», а природа рідного краю – справжній рай. Саме такий ідеал праведного життя передає Г. Сковорода молодому поколінню в своїх поетичних творах. Хоч поезія цього українського письменника й філософа відрізняється від віршів пізніших авторів, але започатковує, на нашу думку, дидактичний напрямок у поетичних творах для підліткового читання.

Література

1. Дунаєвська Л. Ф. Українська народна казка. Київ : Вища школа, 1987. 126 с.
2. Качак Т. Українська література для дітей та юнацтва : підручник. Київ : ВЦ «Академія», 2018. 352 с.
3. Качак Т., Круль Л. Дитяча література : навчально-методичний посібник. Івано-Франківськ : Тіповіт, 2014. 236 с.
4. Кіліченко Л. Українська дитяча література. Київ : Вища школа, 1988. 263 с.
5. Кизилова В. Українська література для дітей та юнацтва: новітній дискурс : навчально-методичний посібник для студ. вищих навч. закл. Старобільськ : Вид-во ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», 2015. 236 с.
6. Мовчун А., Варавкіна З. Рідне слово. Українська дитяча література. Книга перша. Київ : Арій, 2007. 656 с.
7. Оліфіренко В.В. Підручник з української літератури: історія і теорія. Донецьк: Східний видавничий дім, 2003. 324 с.
8. Рудич О. Розвиток дитячої літератури в історичній ретроспективі. *Педагогічні науки : збірник наукових праць*. 2009. Вип. 2. С. 151 – 155.

9. Сивачук Н. Український дитячий фольклор : підручник. Київ : Деміург, 2003. 288 с.
10. Українська література для дітей : хрестоматія. Київ : ВЦ «Академія», 2011. 800 с.
11. Тиховська О. Українська народна чарівна казка : психоаналітичний аспект : монографія. Ужгород : Гражда, 2011. 256 с.
12. Ярмиш Ю. У світі казки : літ.-критич. нарис. Київ : Рад. письм., 1975. 144 с.